

Barabás László

Egy székely betlehemes játék halála és feltámadása

1983 decemberében betlehemes játékokról érdeklődtem a sóvidéki Szovátán. Azt már tudtam, hogy a környékbeli falvakban betlehemeztek; Atyhában Simó Páltól, Parajdon Boér Józseftől két évvel azelőtt hangszalagra vettem a szöveget és az énekeket. (Játszani már régóta nem játszották).

Azért érdeklődtem Szovátán, mert Duka József parajdi harisnyaszabó mestertől hallottam, hogy gyermekkorában Parajdon is jártak a szovátai betlehemezők. Jóska bácsi emlékezetében az ragadt meg, hogy az egyik betlehemi pásztor kifordított bundáját rázta, s közben a másik kendermagot szórt a kályhára. A magok a melegtől szökdösni kezdtek, mintha a bundán tetvek ugránoznának. A pásztorok kacagtak, és maguk is ugránozva “majorságaikkal” (tetveikkel) dicsekedtek. Jóska bácsinak ez a betlehemes játék nem tetszett. A parajdit is látta, az tetszett. Azért lehetett szokatlan, sőt sértő a szovátai pásztortréfa, mert a parajdi betlehemes játékból ez a mozzanat hiányzik? Megnéztem, valóban hiányzik. Vagy azért nem tetszhetett a gyermek Duka Jóskának, mert a nyáron ő is juhokkal jár? Apja, nagyapja pakulár, juhász. És nekik mutogatják ezek az urizálók a pásztorok tetveit?

De milyen lehetett az a szovátai betlehemes játék?

Elég sok keresgélés árán sikerült lejegyeznem egyik változatát Lőrinczi János (született 1908-ban) és Fülöp L. József (született 1913-ban) segítségével. Szereplői a Hírnök (más néven Futár, Bekérező), a Katona (más néven Huszár), a Király, József, Mária, az Angyal és három Pásztor: Morgondi, Dominusz és Vén Karácson. Fülöp József felidézte, hogy amikor ő kezdett járni a 30-as évek elején, hogyan szervezték meg a betlehemező csapatot. Tekintélyes, idősebb férfi lett a Király, Józsefet középkorú férfi, a Huszárt fiatal házas vagy legény alakította. Morgondit, a fiatal Pásztort legény, Dominuszt középkorú, Vén Karácsonyt idősebb férfi játszotta. A női szerepekre (Mária, Angyal) „leányos képű” legényeket választottak. Fontos volt az énekelni tudás, mert a legtöbb szereplőnek énekelnie is kellett. Számított a termet és a hang színezete is. A Király megtermett, vastag hangú, József alázatos képű, sírós hangú, az öreg Pásztor reszketős, a Huszár katonás, az Angyal vékony hangú. A serdülő legények Hírnökként kezdtek, majd az Angyal, Mária vagy a Huszár szerepében folytatták. Felőtt korukban József, Dominusz, idősebben a Király vagy az öreg Pásztor lett a „posztjuk”. Ezeken a szerepkörökön Lőrinczi János és Fülöp József mind átment. Józsi bácsi összesen vagy “húsz versen” betlehemezett.

Szovátán abban az időben több betlehemező csoport járt. A Józsi bácsiéké a katolikus templom környékén szerveződött, az alszegi iparosokból és földművesekből állott. Úgy tartották, hogy ez volt az állandóbb, hagyományosabb csoport. “Az egyházé”. Egykori szervezőjük, Kovács Dénes valóban “templomos ember” volt, előimádkozó, “kántorféle”. A betlehemes játékot viszont nem adták elő a templomban.

Karácsony szombatján, délben kezdték az Alszeget, estig jártak, majd a szerepeknek megfelelően felöltözve, a betlehemmel együtt részt vettek az éjféli misén. A csapat előtt ment a Hírnök, minden házhoz benyitott és megkérdezte, hogy beengedik-e a betlehemet. Ahová beengedték, oda bevezényelte őket. Az emlékezet szerint a “vallásos, templomos népek”, a jobb módú gazdák és a leányos szülők hívták be őket szívesen. Az értelmiségieket, jegyzőt, papot, tanítót és az iparosokat rendszeresen felkeresték. Egy délután tíz - tizenöt háznál adták elő a játékot. A bekérező ének után a Huszár fennkölt hangon előadta a betlehemezés célját, rövid tartalmát és a nézők “testi és lelki figyelmetességét” kérte, hogy “csekély munkájuk szép gyönyörűségben és buzgó örvendetességben végbemehessen”.

Közismert, hogy a magyar betlehemes játékok témája a bibliai történet, Jézus születése. A székelyföldi változatokban a játék két részből áll. Az első a *szálláskeresés*. József és Mária, mint szegény, megfáradt utasok, szállást kérnek a betlehemi királytól, de az a város végi istállóba utasítja őket. Mária énekének hatására az atyhai és parajdi változatban a Király és vele együtt a Huszár megbánja tettét. A szovátai változatban a szálláskeresés részletezőbb, József és Mária portréja élesebb, jobban hangsúlyozódik szegénységük, elhagyatottságuk, bizakodásuk, és a király könyörtelensége is.

A második rész főszereplői a betlehemi pásztorok. A neve is: *pásztorjáték*. Sokan az egész betlehemezést pásztorjátéknak nevezik. A több mozzanatra tagolódó, de összeolvadó jelenet során az Angyal költögeti a mezőn alvó pásztorokat. Nagy ügyel-bajjal felköltik az öreg Pásztort és “a kis Jézus látására sietnek”. Köszöntik a kisdedet, átadják ajándékaikat, sőt táncra is kerekednek, és boldogan távoznak. A szovátai változat a második részben bővebb, a pásztorok többet vitatkoztak, kocolódtak. Tánc közben kiabáltak, “félfarcsokúlag” kurjantottak, hogy ne ismerjék meg őket. A táncnak a Huszár vetett véget: megzörgette kardját, s a betlehemezők nevében elköszönt. A búcsúzó versben áldást kért Istentől a háziakra és a várható adományra célzott.

A sóvidéki betlehemezés szövegének és énekeinek rokonait a székely betlehemes játékok között kereshetjük. Párhuzamba állíthatóak a bukovinai székely, háromszéki és udvarhelyszéki változatokkal (M.N.T. II 1953, 354; Faragó 1949; Dömötör 1969, 368-373; gazda 1980, 387; Volly 1941 II, 3-24). Az előadásnak szertartásos - ünnepi jellege volt, de nem hiányzott belőle

a tréfa, a vidámság sem. Ezt nemcsak a szövegek könyv biztosította, hanem a színjátszók is, akik szerepkörüknek megfelelően próbáltak színészkedni. A szálláskeresés során a parajdi József sírva fakadt és olyan meggyőzően sírt, hogy több helyen a házbeliek is sírva fakadtak és kérlelni kezdték a Királyt, hogy engedje be. Ekkor rögtönzött párbeszédre is sor kerülhetett a Király és a nézők között. A második rész pásztorjátékában váltakoznak a fennkölt és a humoros, tréfás mozzanatok. Kiemelkedőbb figura a megaggott öreg Pásztor, akit bottal kell talpraállítani. A szovátai változat bővelkedőbb komikus elemekben. A játéknak ez a része kötetlenebb, rögtönzésre is alkalmat adott. A sajt átadásakor a parajdi öreg Pásztor legtöbbször nem az atyhai változathoz ismert “Magamnak túró, egy falatot sem kapok” szöveget mondta, hanem ezt: “Én magamnak túró csak Polacseknit kapok”. (Polacsek vállalkozó, fakereskedő és boltos volt Parajdon a két világháború közötti időben. A betlehemezésben résztvevő munkások neki dolgoztak, tőle vásárolták az élelmet.) Az atyhai és szovátai változatban a pásztorok román szavakat és mondatokat is keverték beszédükbe. Ez is kötetlen módon történt, egyik alkalommal több, a másik alkalommal kevesebb román nyelvű szöveget mondtak. A pásztorok román nyelvű beszélgetése, egyes kifejezéseknek a magyar mondatszerkezetbe illesztése nemcsak a sóvidéki, hanem az összes székely és csángó változatra jellemző.

A magyar betlehemes játékok pásztorai több kutató véleménye szerint a téli napforduló idejének ijesztő figuráiból váltak a betlehemi pásztorjáték komikus alakjaivá (Vargyas 1984, 47-59). A sóvidéki Pásztorok kötelezően bőr álarcot viseltek, ijesztettek és egyben “komédiáztak”. Az utcán ijesztették, megkergették a körük gyülekező gyermekeket. Ijesztették a házbelieket is, de inkább megölelgették az asszonyokat, leányokat.

Mindhárom településen várták a betlehemezőket, sőt előre meghívták őket. “Osztán nálunk is gyertek el” (Atyha). Szovátán, azoknál a házaknál, ahová minden évben behívták, összehasonlították az előző évi játékosokkal, számba vették, jobbak-e, mint az előző éviéik. Fülöp József mintha most is hallaná:

- „Né, ez a Katona milyen ügyesen eladja, ez nem az, aki a tavaly vót. A Király, a tavaly es vót. Az a vén Pásztoné, nem tud felkelni.” Ott pusmogtak egymás között a sarokban, de mi is hallottuk. Az öregeknek a könnye is hullott, hogy elé van idézve minden. Szerették, hogy a végén dicséretet mondtunk a házra.

A visszaemlékezések szerint a nézők a játék hatására átélték a megelevenített eseményt. A pásztorok ügyetlenkedését, civódását kacagták. A lányos házaknál főleg a legény szereplők játékát figyelték, bírálták. A fiataloknak az egész betlehemezés inkább szórakozás volt.

- Olyan színházi előadás nem létezett, mint ez - emlékeznek rá most is Parajdon. A játék végeztével a háziak adományt, rendszerint pénzt adtak a betlehemezőknek és megkínálták őket

itallal, kaláccsal. A pénzt a betlehem perselyébe tették vagy a Király gyűjtötte össze. Atyhában a pénzt nem osztották el a szereplők között, hanem közös mulatságot rendeztek belőle. Szovátán és Parajdon elosztották a szereplők között. A szovátai iparos betlehemezők számára nem volt nagy jelentősége a keresetnek. A parajdi erdei munkások játékának egyik fő célja a harmincas években már az adomány-gyűjtés lett. “Nem számított, hogy ki ereszt bé, csak gyűljön a pénz.” Vigyáztak, hogy a keresetből mindenki egyformán részesedjék.

A betlehemezés nem korlátozódott egyetlen napra, egyetlen falura. A parajdi csapat egész ünnepen, első, második és harmadik napján is járta a falut, s ha Parajdon befejezték, sorra vették Alsó- és Felsősfalvát, Korondot. A betlehemezést az ünnepek végén, harmad napján éjjel vagy aprószentekkor fejezték be. Az atyhái csapat első napján végigjárta a falut, másnap napján mentek Korondra, a két Sőfalvára, harmad napján Etédre. Az atyhái betlehemezők mind katolikusok voltak, de Etéden a református családoknak is bemutatták. Naponta tíz - tizenkét előadást is tartottak. A szovátai alszegi csapat Sóváradra, Kibédre és Illyésmezőbe is elment. A szovátai csapatok nemcsak karácsonykor, hanem még a rákövetkező vasárnapokon, sőt a farsangon, egészen Gyertyaszentelőig (febr.2-ig) járhattak. A harmincas évek közepén az Atyhából kirajzott idénymunkások Szebenben betlehemeztek Simó Pál vezetésével, aki az otthoni csapatnak is tagja volt. Rendőri engedélyt kértek, s a játékot nemcsak magyar, hanem román és szász családoknak is előadták. A játékosokat egy kíséző mutatta be, és elmagyarázta, mi történik a “színpadon”.

Nagy a gyanúm, hogy a parajdi Duka Józseféknél az emlékezetes gyermekkori pásztorjátékot a szovátai alszegi csoport produkálta, bár Fülöp Józsi bácsi nem említette, hogy Parajdra is feljáromagattak volna. Vagy mégsem az ő csapatuk volt?

Rajtuk kívül az Alszegeen akkorjában még két csapat létezett. Az egyik a gyári munkásoké a fűrészüzem környékéről és a Parajdra vezető utcából. Ők csak a hozzájuk hasonló munkáscsaládokat keresték fel, legalábbis Józsi bácsi szerint. Az iparos és gazdacsaládok betlehemezői a “gyárifajta népeket” lenézték, kontároknak tartották. “Őket nem ellenőrizte a pap.” De nem volt jobb a véleményük a Bányaságról (a Zsil völgyi bányász településekről) hazatérő szovátai cigányok karácsonyi házaló játékaról sem.

- Ezek összeszedtek mindenfélét - így Józsi bácsi, - megelevenítették a háromkirályokat, kardjátékot űztek. Két katona összeverekedett. Azt se lehetett tudni, mi akar lenni belőle. Nekik az egy cirkusz, egy komédia volt. Őket nem is engedték be oda, ahova mi mentünk. (A cigányok valószínűleg ún. Heródes játékot mutattak be, amelyben lefejezik Heródest. Sóvidéken ez a játéktípus ismeretlen és ezért szokatlan, igen népszerű viszont a románoknál és a szerbeknél - B. L.)

A másik falurésznek is volt betlehemező csapata a fürdőtelep felé vezető utcákban és a kisállomás környékén. A két csapat tisztelte egymást, de nem közösködtek. Az alszegiek csak a falu alsó felében, a felszegiek a felső felében jártak. Ez utóbbiak inkább elmentek a Szovátával egybeépült Szakadátba, vagy a távolabbi Nyárádremetére.

Fülöp József nyugdíjas kőműves a szovátai iparosok betlehemezésének utolsó szervezője.

- Mikor hazakerültem a fogságból, mind jöttek reám az emberek, hogy csináljuk ezt a pásztorjátékot. Nem volt akkor se mozi, se színház. A fiatalság ösztönözte magát, hogy tanuljon valamit. Jártunk is vagy három évig, aztán kezdték nem engedni. Betiltották.

- Miből tanította? Le volt-e írva a szövege?

- Az első rész le volt. Már nem emlékszem, hogy honnan írtam le. A többi fejből diktáltam, emlékeztem minden szerepre.

- Készítettek-e fényképet? Nem maradt fénykép abból az időből?

- Nem, egyáltalán. S már azok az emberek is, akik benne voltak, sorra mind kihalnak. Eltűnik még az emléke is.

Szerettem volna, minél többet megtudni szülővidékem karácsonyi szent színjátékáról, hogy legalább papírra és hangszalagra rögzítve megmaradjon. Olyan keveset tudunk a népi színjátszásról, és ez nálunk a harmincas - negyvenes években virágkorát élte. Atyhában és Parajdon a betlehemezés szokása még hamarabb elhalt, mint Szovátán 1983 végére az eredmény: három rekonstruált betlehemes játék. Ám hiába érdeklődtem a többi sóvidéki faluban - Korondon, Siklódon, Sóváradoon – nem emlékeztek betlehemezésre, csak alkalmilag betanított párbeszédés, moralizáló történetekre. Illyésmezőben hallottam valami “kántálás féleről”, de ottjártamkor éppen nem volt otthon az az erdei munkás, aki erről bővebbet tudott volna mondani. Bokor Éva helybéli tanárnőt kértem meg, hogy tovább érdeklődjék.

Teltek az évek. Nem olyan időket éltünk, hogy a betlehemes játékok folyóiratban, könyvben megjelenhettek volna, 1984 nyarától a sóvidéki népszokásgyűjtemény bukaresti kiadói asztalfiókban várta sorsának alakulását.

Nyolc év múlva, 1992 februárjában levelet kaptam Bokor Évától. Arról értesített, hogy Illyésmezőben 1991 karácsonyán betlehemeztek. Nagyjából leírta, de legjobb lenne Oltyán Györgytől megkérdezni, mert ő tudja az egészet.

Illyésmező hegyek közé zárt kicsi falu Szovátától nem messze a Juhod patak völgyében, az egykori Marosszék és Udvarhelyszék határánál. Egyetlen hosszú utca az egész település. Lakói a havasból, az erdőből éltek, napjainkban is jobbára favágók, szénégetők, rönkszállítók és deszkagyári munkások. Az illyésmezeiekről sokáig nem vett tudomást a világ, csak a

hetvenes évek végén vezették be a villanyt. Ha pedig tudomást vett, abban nem volt köszönet: falurendezés ürügyén a nyolcvanas évek második felébe nevét törölték a térképről. Lassú pusztulásra ítélték, annak ellenére, hogy nem sorvadó, nem néptelen, nem gyermektelen falu volt. Számomra azért is nevezetes, mert gyermekkoromban, a parajdi templom előtt illyésmezei vénlegénytől hallottam egy hosszú éneket Endre báróról, leányáról és a juhászbojtárról. (Jó évtizeddel később meglepetéssel fedeztem fel, hogy ez a hosszú ének Szendre báró leánya néven kedvelt új stílusú népballada.) Illyésmezőben vegyesen laknak reformátusok, római katolikusok, és van néhány görög katolikus család is.

Oltyán György 68 éves, alacsony, sovány ember. Szinte gyermekfejjel vitték a háborúba 1943-ban, két évre rá, 1945 március 30-án a Somogy megyei Kistrákos nevű faluban orosz fogságba esett. Közel négy évet töltött az Urálon túl. Mindezekről órákig tudna mesélni. Mikor aztán a betlehemezésre fordítjuk a szót, egyik meglepetés a másik után ér. Kiderül, hogy Oltyán György a szovátai felszegi betlehemező csapatba tartozott, amelyre már szinte senki sem emlékszik.

- Én ezt a pásztorjátékot Szovátán tanóltam. Tizennégy éves lehettem, amikor beálltam. A Bekérezővel, a Hírnökkel kezdtem, s voltam Angyal, Mária, Pásztor. Mű voltunk ott a felszegiek. Összejártuk Szakadátot, Remetét, Illyésmezőt. Még Parajdra is elmentünk.

- Gyuri bácsi nem illyésmezei?

- Most az vagyok, de nem itt születtem, hanem Szovátán, jobban mondva a felső utcájában, Szakadáton. Ide nősültem s így lettem illyésmezei lakós.

- Hányszor járt betlehemezni abban a felszegi csapatban?

- Vólтам vagy öt versen a háború előtt, s a fogság után is vagy kétszer, míg meg nem házasodtam.

- Le volt-e írva ez a pásztorjáték? Miből, honnan tanulták meg?

- Nem volt leírva semmi. Úgy tanóltuk meg egymástól az énekeket is. Én akkor úgy megtanóltam, hogy soha el nem felejttem.

Oltyán György - akit Illyésmezőben mindenki Gyuszi bácsi néven ismer -, nem is írhatta volna le a pásztorjátékot, mert jószerevével írástudatlan. Egész életében lófogattal az erdőn dolgozott, rönköket húzatott, fát fuvarozott, mint a legtöbb illyésmezei. Világéletében szeretett énekelni. Ünnepnapokon elő- elővette citeráját, összeálltak ketten - hárman s egy-egy házi mulatságon énekeltek, zenéltek.

Az ifjúkorában megtanult betlehemes játékot közel fél évszázadig őrizte fejében és lelkében.

- Soha nem próbálta betanítani, csak a tavalý?

- Szóltam a pap bácsinak s a tanító néninek, hogy tudok egy régi pásztorjátékot, s tanítsák bé. Azt mondták, hogy ilyesmit nem szabad. Akkor a Csáucseszku idejébe vótunk.

- Most hogyan sikerült?

- Mondtam a fiúknak, né, álljunk össze s tanóljuk meg, mert most szabad. Kérdezték, „hát a mi az? Nem üsmerjük. Hát az, hogy jó ki?” Mondtam, egyszer tanóljuk meg. Mikor egyszé-kétszé elpróbáljuk, meglássátok. Az egésznek a szerepit lediktáltam. Éneket, szavakat, mindent. Elkezdtem nekik magyarázni, hogy kell öltözni, hogy kell díszíteni. Hát így kialakult. Karácsony szombatján este, templomozás után elindultunk, jártunk éjfél után négy óráig. Előadtuk vagy nyolc-tíz háznál, mindenütt jól fogadtak, megkínáltak.

A következő évben, 1992-ben mégis valami feszültség támadt a tavalyi betlehemezők között. Szóváltás kerekedett abból, hogy minden házhoz bekopogtassanak-e vagy csak néhány családokhoz. Gyuszi bácsi azt szerette volna, hogy úgy, mint egykor, minden házhoz bemenjenek. A fiatalok, a társaság zöme viszont csak válogatott - rokon, barát, szomszéd - házakhoz szeretett volna elmenni. Mondták azt is, hogy éjjel, téli hidegben a három leányka megfázik. Az egyik felnőtt szereplő üzente, hogy az idén nem jön és a leánykáját sem engedi. Így hát azt gondoltam, jobb lesz, ha nem zavarjuk a csapat összeállását, az előkészületeket. Csak úgy megyünk szokásnézőbe, ha ők is akarják, és csak akkor, amikor nekik megfelelő.

Karácsony első napján délután megfelelő. Móga Béláéknál gyülekeznek, öltöznek, készülődnek. A felújított pásztorjátéknak tíz szereplője van: a Bekérező, a Király, a Katona, József, Mária, két Angyal és három Pásztor: Jakab, Morgondi és Vén Karácson A Bekérező Szekeres József (harminckét éves) lesz, ünnepi öltözetben, fekete csizmában, vitézkötéses fehér harisnyában, zsinóros posztókabátban, kalapban várja az indulást. Csengettyút is szerzett, csenget az utcán és a ház előtt, így adja tudtul a betlehemesek érkezését. A Király, Móga Béla (negyven éves) palástot ölt magára. Ablaksötétítőből készítette a felesége, Elvira asszony és sok fényes papírcsillaggal ékesítette. Ez a tavalyi palástja, koronája viszont elkallódott. Azt a koronát, amit most fejére tesz, iskolai ünnepségeken szokták használni a gyermekek. Királyi mivoltát a korona és a palást mellett egy jó hosszú kankós pálca jelzi. A Katonának, Györgyi Mártonnak (harminckét éves) könnyű dolga volt. Egyik szomszédlegényt az ünnepekre katonáéktól szabadságra engedték, elkérte tőle az egyenruháját: sapkát, köpenyt, nadrágot, bakancsot. Kardja játékszer, piros műanyagkard. Szent József, Kirilla Gyula (tizenkilenc éves) hosszú, vörös reverendát vett magára, még kereszt is van a hátán. Édesapja egyháztanácsos és ő őrizte a görögkatolikus lelkész letett miseruháját. Sárga színű, kendőszerű anyagot kötött átlósan a vállára, derekára, „keletiesen”, ahogy mondja. Szürke gyapjúból szakállat tett. Gyuszi bácsi elégedett ezzel az öltözetrel. „Hasonlítson Szent József képihez.” Kirilla Gyula ilyennek

látta Szent Józsefet képeken és nemrég egy videofilmen. Mária, Kis Zsuzsa (tizenöt éves) földig érő fehér ruhája igazi menyasszonyi ruha, ebben esküdött egyik rokona. Csalóka Elvira még egy fehér selyemkendőt is köt a leány fejére. “Szépen hátrakötve legyen, mert Máriának is úgy volt, láttam képen.” Az Angyalokat, Móga Verát (tizenöt éves) és Móga Mónikát (kilenc éves) is hosszú fehér ruhába öltöztette édesanyjuk. Verán a tavaly is ez volt, Mónikának mostanra varrta. Hajukat kibontják, vállukra eresztik, még csak az aranyhaj kell a fejükre, hogy csillogjon. Van a karácsonyfán bőven. Ők viszik majd a kápolna alakú betlehemet. Édesapjuk, Móga Béla állította össze préseltlemezből. Tetején kereszt, egyik oldala nyitott. Padlóján szalmából jászol, benne műanyag kisbaba fekszik, körülötte műanyag állatok. “Jézus ott született a jászóban. Nagyjából ennyire akartuk, hogy kimutassuk.”

A három pásztor öltözetével Gyuri bácsi sehogy sincs megelégedve. Pedig éppen ő, Oltván György lesz Morgondi, Kirilla Dénes (harmincegy éves) Vén Karácson és ifj. Móga Béla (tizenhárom éves) Jakab, a legfiatalabb pásztor.

- Hosszú suba, kozsók kellene, mint a majoroknak, de az már kiment divatból. Éjjeliőrök, traktoristák bélelt kabátját kértük el s azt fordítottuk ki.

Most derül ki, hogy álarcnak való báránypőr csak kettő akadt, pedig a pásztoroknak az is kellene. Gyuszi bácsi úgy segít a dolgon, hogy az övét odaadja a fiatal pásztoroknak. Neki már elég “vénes” az arca, s máskülönben jól eltakarja a kabátja gallérjával. Mindhármuknak megvan viszont a botja. Egyszerű pálca, de anélkül nem indulhatnak el.

A betlehemezést a szomszédban kezdik, id. Kirilla Déneséknél. Az utcán elől megy a Bekérező, kissé hátrább vonul a csapat kettes sorban: a két Angyal viszi a betlehemet, utánuk Mária és József, a Király és a Katona, leghátul a Pásztorok. Morgondi ki - kilóg a sorból. Az ajtó előtt megszólal a csengő, majd a Bekérező. Kopogtat.

Házigazda: - Tessék...

Bekérező (Belép a szobába. Arca, hangja ünnepélyesen komoly):

- Jó napot kívánok e háznak, e ház minden lakójának!

Ünnepnap van, fényes ünnep a keresztények között,

A keresztények temploma ünneplőbe öltözött.

Tisztelt uram, jó gazdám, társaim kint vannak,

Szép betlehemet hordoznak, bebocsássák-e házikba?

Házigazda (id. Kirilla Dénes tudta, hogy fényképezés, filmezés is lesz. Egy kicsit izgul, szavai túlzottan udvariasak, mintha nekünk, a vendégeknek szólnának):

- Tessenek békésen, kérem, szívesen fogadjuk...

Bekérező (Megnyitja az ajtót, kiszól):

- Bejöhetnek a betlehemesek...

(Kint énekelni kezdik a Mennyből az angyalt. Énekelve bejön a két Angyal a betlehemmel, utánuk a Király és a Katona. A betlehemet egy székre állítják, nyitott oldalával a házbeliek felé. A Bekérező, a Király és a Katona az ajtóval szemben áll meg, az Angyalok a kályha mellé húzódnak. A szoba másik felében a házbeliek ülnek vagy állnak: a házigazda a kihúzható ágy mellé tolt asztal mellé ül, az ágyon gyerekek, fiatal asszonyok, két asszony a szekrény mellett áll. A nézők félkörben veszik körül a szereplőket. Mindenki áhítatosan és kíváncsian figyel.)

Szent József (Kintről kopog, majd tenyérnyire megnyitja az ajtót, hogy értsék a szavait):

- Fölséges királyom, nyisd meg az ajtódat,
Engedd be megszürcült jóakaródat,
Ki ezen útjában nagyon elfáradott,
Találna tenálad csendes nyugodalmot.

Király a katonához):

- Parancsolom szolgálom, nézz ki nagy sietve,
Ki meri zengetni ajtómat ilyen bátor szívvel?

Katona meghajol a király előtt, majd odamegy az ajtóhoz):

- Ki vagy, mi vagy? Honnan jöttél?
Midőn itten szállást nem kerestél?
Kérdésekre tüstént feleletet tegyél!

Szent József (hangja alázatos, de határozott):

- Názáretből jöttem a fölhívásra.
Fölséges királyom, amíg szállást nem adsz,
El sem fogok menni.

Katona:

- Lásd barátom, ezt mindjárt jelentem.

(újból meghajol a Király előtt és József hanghordozását utánozza):

- Fölséges királyom, új követ áll házad előtt,
Amíg szállást nem kap, el se fog menni.

Király (miközben kankós pálcájával hadonászik):

- Azon követ, mondd meg néki, itten szállást nem kap.
Nem bánom, ha a város piacán, a jég hátán is megfagy.

Katona (a Király hangját utánozza):

- Lásd barátom, itten te szállást nem kapsz,

Nem bánjuk, ha a város piacán, a jég hátán is megfagysz..

Szent József (elkeseredetten):

- Úti kemény kősziklához hasonló nemzetség,
Még talán a pogánynál is van engedelmesség...
Hát tenálad uram, nincs kegyesség?

Király (leereszkedően, miközben botjával körbemutat):

- Gyere be hát barátom, fűtőzz egy pár órát...

(Bejön József, Mária és a három Pásztor. Mária és József az Angyalok mellé állnak a betlehemhez. A Pásztorok az ajtó mellett egyből lefekszenek, és “alszanak”. A nézők a szoba színpadán egyszerre három színhelyre figyelhetnek.)

Szent József:

- Fölséges királyom, elmondom versemet,
Ha meghallgatnátok. Egy kiseded született...
Kicsoda e kiseded, tudni szeretnétek?
Az úr Jézus Krisztus, akit ti dicsértetek,
Dicséret után áldva legyetek.

(Ez a vers betétként hat, előrevetíti az eseményeket. Mintha beköszöntő szöveg lenne. Utána József a helyzethez igazodva könyörgőre fogja a hangját):

- Fölséges királyom, fogadj be házadba,
Fizetésem útján ezen éjszakára.

Király (kankós pálcájával a házbeliekre mutogat):

- Lásd barátom, nálam oly sok a vendég,
Ha én téged befogadnálak,
Vendégeim megsokallnának.
Ezért hát királyi házamból távozz.

(Mária lehajtja fejét, kezébe temeti arcát, sír. József odafordul, vigasztalja.)

Szent József:

- No, ne sírj Mária. Itten szállást nem találtunk. Elmegyünk a város végére, rongyos istállócskába, ott fogunk megszállni.

Mária (panaszosan):

- Hogyne sírnék szerelmes Szent József. Mennyit jártunk, fáradtunk, sehol szállást nem találtunk.

Ének (a pásztorokat kivéve mind énekelnek):

- Bezárták az egyházajtót

És a vendégfogadókat,
|| Nincs a Jézusnak helye,
Nincs a Jézusnak kályhája,
Ökör, szamár lehel rája.
|| Az a Jézusnak kályhája.

(A szálláskeresés érzelmi mélypontján ez az ének igazi telitalálat. Szívből énekelik, s mire a végére érnek, Mária megvigasztalódik, reménysugár fénylik az arcán.)

Mária:

- Napkelet felől láték egy márvány csillagot,
Melynek sugara Betlehembe szállott.
Melynek sugári mágnesek volnának,
Az Jézus Krisztusról így tudakozódnának.

Ének (a pásztorokon kívül mind énekelnek):

- Juhok pásztora midőn Betlehemben
|| Nyájakat őrzik éjjel a mezőben,
Istennek fia leszállott melléjük,
|| Nagy félelemmel telik meg a szívek.
Most mondom néktek, hogy ti ne féljetek,
|| Mert ma született örök üdvözítőtok.

(A fenti ének a Csordapásztorok... kezdetű legrégebbi és legismertebb karácsonyi népének néhány sora. Ideillesztése remek áthidaló rendezői ötlet; ezzel kezdődik a tulajdonképpeni pásztorjáték. A sóvidéki változatokban nem énekeltek a pásztorjáték elején, hanem az általános székely játékmenetnek megfelelően a második rész a Glóriával kezdődött. Az viszont az illyésmezei változatból sem maradhat el):

A két angyal énekli:

- Dicsőség Istennek, békesség földi népeknek,
Jóakarató híveknek, kik Istenben örvendeznek.

(Elindulnak a pásztorokhoz és megérintik őket):

Serkenjetez föl pásztorok,
Kik a nyáj körül vigyáztok.
Ma született új királytok,
Gyertek velünk, meglássátok

Katona (szerepe szerint ő az összekötő a királyi ház és a betlehemi mező színhelye között. Két lépéssel a királyi házból a mezőn terem, kardjával megböki az egyik alvó pásztor):

- Hallod-e te Morgondi, mit hirdet az angyal? Új királyunk született, aki elvesz tőlünk minden hű tiszteletet.

Morgondi:

- Hallom, hallom... Csak a bundámat ne igen ütögesd, mert úgy szól, mint egy rossz korondi fazék.

Mintsem az álmaim vesztegessem, a fejem egy szép lány ölébe eresztem.

(Oltyán György kötekedő, feleselő, "morgondis" válaszát a házbeliek hangos kacagása kíséri. Tudta ő, hogy legidősebb létére miért a középkorú pásztor szerepét választotta magának.)

Ének (a pásztorokon kívül mind énekelnek):

- Pásztorok, pásztorok örvendeznek,
Sietnek Jézushoz Betlehembe.
Köszöntést mondanak a kisdednek,
|| Ki váltságot hozott az embernek.

Angyalok szózata minket is hív,
Értse meg ezt tehát minden hű szív,
A kisded Jézuskát mi is áldjuk,
|| Mint a hű pásztorok, magasztaljuk.

(Az ének örvendező mozgalmassága jól ellensúlyozza a pásztorok alvó mozdulatlanságát. A háziak is énekelnek, felnőttek, gyerekek, mindannyian ismerik.)

Katona (sorra mindhárom pásztorra rávág a kardjával, hangja most már ellentmondást nem tűrő):

- Keljetek fel, mert annyit aludtatok, hogy a szemetek is kimered!

Morgondi (felemeli a fejét, hangja csodálkozó, bizakodó):

- Keljünk fel hát, no! Hallod-e te Jakab? Az angyal énekle,
Azt mondja, keljünk fel, s menjünk Betlehembe,
Ott lássuk a Jézust, a jászokban fekvő.

Jakab (ő is csak felemeli a fejét):

- Keljünk fel hát, no! Lássuk meg a csudát,
S ha hazudik Morgondi, verjük meg a hátát.

Morgondi: - Tudod, mit gondoltam, te Jakab?

Jakab: - Mit te Morgondi?

Morgondi: - Szakadjon meg az a tetves nyakad!

(A szójátékra is kacagás a válasz. Főleg a gyermekek élvezik a pásztorok ügyetlenkedését. És „előbújtak” azok a híres tetvek is, igaz, nem a kályhán, csak egy jelzőben ugrándoznak.)

- Cseréljük meg a helyet, mert nekem így nincs kezem ügyibe,
Vegyük az öreget ollóba, s vigyük Betlehembe.

Jakab: - Cseréljük meg, no!

(Helyet akarnak cserélni, de ehelyett mindketten a középben fekvő öreg Pásztorra másznak, egymáson hemperegnek.)

Morgondi: - Ügyelj, me agyonnyomod, te!

- Fel, fel Vén Karácson!

Vén Karácson (most ébredszik):

- Hagyjátok, hogy még aludjak!

Morgondi: - Mit mondott, te Jakab?

Jakab: - Hagyjuk, hogy még aludjék.

Morgondi: - Ne hagyjuk, költjük fel, vigyük Betlehembe,

Mert ott lássuk a Jézust a jászójba fekve.

Morgondi, Jakab (botjukat az öreg alá teszik és fölemelik):

- Föl, föl Vén Karácson!

Ének (a pásztorokkal együtt mind énekelnek,):

Pásztorok, pásztorok, keljünk fel,

Betlehembe menjünk el.

Betlehem városába, rongyos istállócskába

Siessünk, hogy ne késsünk,

Hogy még ezen éjjel odamehessünk,

Mi urunknak tiszteletet tehessünk.

Mit viszünk őnéki, ajándékot őnéki?

Egy sajtot, egy bárányt.

Ilyen szegény pásztoroktól elég lészen,

Talán még az aranyból is többet téssen.

Elég lészen, többet téssen.

(A pásztorok énekelve indulnak és botjukat ütemesen a padlóhoz ütögetik. Újból egy olyan ének hangzott el, amely előrevetíti a történetet. Közben változik a színhely is. Az ének alatt tették meg az utat a mezőről a betlehemi jászolig. Körbeállják a betlehemet.)

Morgondi (odahajol a betlehemhez és örvendezve, gyermeki hangon szólal meg):

- Óh, édes kis Jézuskám, született messiás! Hoztam felségednek egy göndörszörű báránkát.

Vén Karácson (meghatottan):

- Óh, édes kis Jézuskám, született messiás! Hoztam felségednek egy kis sajtocskát.

Jakab (csengő hangon kiáltja):

- Én csak szolgád vagyok,
Semmit sem hozhatok,
Mégis fölségednek,
Hű szolgája vagyok.

(Az előző két pásztor csak utánozta az ajándék átadását, nem volt semmi a kezükben. A pásztorok néhány pillanatig mozdulatlanul állnak a betlehem előtt, majd megszólal a Katona.)

Katona: - Mozduljatok, mert mennünk kell!

Ének (mind éneklük):

Ne féljetek pásztorok, pásztorok,
Örömet hirdetek,
Mert ma néktek született,
Ki megjövendöltetett.
Egy szűznek méhéből,
Szűzen szűz véréből,
Megváltó Istenünk,
Állé-alleluja.

(Mivel is végződhetne a pásztorjáték, mint ezzel az örömeikkel? Mit énekelhetnének mindannyian boldogabban a játék érzelmi csúcspontján? A pásztorok a szobában körbejárnak, botjukat az ének ritmusára a padlóhoz ütögetik. Ezután folytatólagosan éneklük az áldást és egészséget kívánó elköszönő éneket):

Nosza, nosza, jó gazda,
Bocsáss minket utunkra.
Istennek áldása
Szálljon a házadra.
Adjon Isten egészséget,
Adjon Isten, adjon Isten egészséget!

Király (eddig félrehúzódva állt a játéktér szélén. Most előrejön és egyenesen a háziakhoz intézi szavait):

- Forog a világ a kerék talpával,
Múlik sok számos esztendő,
Sok számos ünnepével.
Áldja meg az Isten a házigazdát,
Házigazdával együtt házi gazdasszonyát,
Hogy vígan várhassák a kiseded Jézuskát,
Szent Józseffel együtt szép Szűz Máriát.
Mi elmegyünk, ittmaradtok,
Isten áldása szálljon tireátok.

(Ez már nem a szálláskeresés gazdag és szívtelen Királyának hangja. Vajon tudatos-e, hogy a Király szólal meg ekképpen a játék végén, vagy más is lehetne? A szovátai alszegi változatban a Huszár kér áldást a háziakra.)

Jakab (előbb sugdosódik Morgondival, azután félig hangosan mondja, de úgy, hogy mindenki meghallja):

- Fojtsa meg az Isten a házigazdát, mert nem adott egy pohár pálinkát!

(Később megtudtam, miért kellett sugdosódni. Azt kérdez ifj. Móga Béla Oltyán Györgytől, hogy most mondhatja-e a pálinkakérő mondókát. Gyuszi bácsi más változatát is tudja, de nem tanította meg. Például ezt:

- A gazdának egye meg a tetű a nyakát, ha nem ad egy pohár pálinkát!

A játék után megvendégelik a betlehemezőket. Nem fogadnak el adományt, csak enni- és innivalót. Leültetik, pálinkával, kaláccsal, tésztával kínálják őket. S ha már fényképész is kéznél, lefényképeztetik magukat a betlehem körül. A pásztorok leveszik álarcukat, úgyis belemelegedtek. Az asztalnál Gyuszi bácsi pohárköszöntőt mond:

- Adjon Isten ezt is, azt is. De inkább (a pohárra néz) ezt, mint azt!

A Móga Béláé viszont ünnepélyesen komoly, a Királyhoz illő:

- Kellemes ünnepeket, boldog újesztendőt kívánunk e házban
békességgel, erővel eltölteni!

Kirilla Dénes, a házigazda válasza sem késik:

- Adja a jó Isten mindannyiunk számára.

Míg a szereplők és a háziak poharazgatnak, Móga Bélával, az iménti betlehemi királlyal arról beszélgetünk, hogyan állt össze az idej csapat. Azt mondja, szinte az ő „családi vállalkozása”. Két leánya, Vera és Mónika a két Angyal, fia, ifj. Móga Béla a fiatal Pásztor, felesége, Móga Béláné Csalóka Elvira a „kellékes és öltöztető”. A Kirilla-fiúk, Dénes és Gyula (Vén Karácson és Szent József) szintén rokonok, és szomszédok. Györgyi Márton (a Katona)

komájuk és szomszédjuk, Szekeres József (a Bekérező) ugyancsak barát, együtt szoktak futballozni. Kis Zsuzsa (Mária) Móga Vera osztálytársa, ő hívta a betlehemező csapatba. Tavaly Szent Józsefet és az egyik Angyalt egy másik családból az apa és leánya alakította. Ők az idén elmaradtak.

De hogyan kapcsolódik ehhez a nagy családhoz és szomszédsághoz Oltyán György, mindenki Gyszi bácsija, aki jóval lennebb, a Juhod vize mellett lakik? Miért éppen ennek a társaságnak tanította meg a játékot? Későn, alig valamivel eljövételünk előtt tudtam meg a titkot, amit Oltyán György citerázás közben árult el fiatalabb zenésztársának, Móga Bélának. „Te az én fiam vagy, most már megmondhatom, úgysis tudja az egész falu”. A jószerevével írástudatlan Gyszi bácsi saját fiával, unokáival és rokonságával elevenítette fel a betlehemes játékot. Legértékesebb apai örökségként testálta reájuk.

1993

In Barabás László: *Aranycsitkók, maszkurák, királynék. Erdélyi magyar dramatikus népszokások*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2000. 197-210.